

BÁTHORY ZSÓFIA ALAKJA I. RÁKÓCZI GYÖRGY UDVARI REPREZENTÁCIÓJÁBAN

BALOGH ZSUZSÁNNA¹

Az udvari reprezentáció temporális szempontú kétfelé választása alapján a fejedelmi udvar ceremoniális reprezentációját a rövid, alkalmoszerű jelenségek adták, amelyek a fejedelem által kialakított reprezentatív térben valóságossá tették a mozgó pompát.² A tanulmányban egy efemer jelenségen keresztül vizsgálom I. Rákóczi György fejedelmi udvarának reprezentációs teljesítőkéességét, kiemelve Báthory Zsófia megjelenő alakját a II. Rákóczi Györggyel kötött házasságkötése során.

II. Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságkötését a korabeli politika- és eseménytörténeti adatok kontextusának bevonásával szükséges tárgyalni,³ hiszen az „[...] esküvő I. Rákóczi György fejedelem következetesen végig vitt dinasztikus politikájának az eredménye volt.”⁴ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fiának, Györgynek váradi főkapitánnyá való kinevezése, beiktatása (1640. szeptember 2.) és a gyulafehérvári fejedelmi udvar ezzel együtt járó váradi kiszállása (1640. augusztus 21.), az ifjabb György fejedelmi utóddá való beiktatása (1642. március 4.), valamint Báthory Zsófiával való házasságkötése (1643. február 3.) – mint fejedelmi udvari ünnepek – Illésházy Gáspár emlékirata alapján azt a célt szolgálták, hogy I. Rákóczi György fejedelem „[...] holta után ne lehessen módja és alkalmatlansága Bethlen-familiának az fejedelemségre való menetelre [...]”⁵

Az „öreg” Rákóczi György fejedelem célirányos politikai működése⁶ a fejedelmi abszolutizmus létrejöttét szolgálta, amelynek részét képezte György fia házas-

¹ ELTE, Történettudományi Intézet, hallgató

² PETNEKI Áron: *Pompa episcopalis* avagy a püspöki reprezentáció a barokk kori Közép-Európában. In: HEINZ, Daniel–FAZEKAS Csaba–RAJKI Zoltán (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Szige-ti Jenő 70. születésnapjára*. Bótor, Miskolc, 2006, 248.

³ VÁRKONYI Gábor: *Dinasztikus politika Erdélyben 1640–1645*. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 78–79.; Vö. KESERŐ Gizella: *Kiegészítések egy forrásközléshez*. („II. Rákóczi György esküvője”). In: CHIOREAN, Ioan (Sub red.): *De la umanism la luminism*. Academia Română Institutul de Cercetări Socio-Umane Târgu Mureș, Târgu Mureș, 1994, 53–58.

⁴ VÁRKONYI: 1990, 79.

⁵ Illésházy Gáspár emlékirata. Közl. SZILÁGYI Sándor. *Magyar Történelmi Tár* 14. (1891: 4) 588. Vö. SZABÓ Péter: *A kihelyezett udvarok szerepe az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban (1613–1646)*. In: SZABÓ Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. ELTE TDI–L’Harmattan, Budapest, 2008, 307.; SZABÓ Péter: *A kihelyezett udvarok az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban*. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Balassi, Budapest, 2005, 314–330.

⁶ L. SZABÓ Péter: *A Bethlen-Rákóczi-ellentét reprezentációs megnyilatkozásai*. In: JANKOVICS József (főszerk.) *„Nem súlyed el az emberiség!” Album amicorum Szörényi László LX. születés-*

sága is.⁷ I. Rákóczi György a svéd–francia szövetség által szintén próbálta családjá pozícióját megerősíteni az Erdélyi Fejedelemségben, valamint – elképzelései szerint – az ő támogatásuk által vált volna a fejedelemség a Rákóczi-família örökjogú birtokává, amelyhez hozzákapcsolandó, hogy ifjabb Rákóczi Györgyöt az erdélyi rendi gyűlés fejedelemmé választotta, sőt a döntést az Oszmán Birodalom is megerősítette.⁸ I. Rákóczi György fejedelem dinasztikus politikájának egyik csúcspontja volt György fiának házassága, amely reprezentálta a kortársak számára a Rákócziak – mint uralkodócsalád – jelentőségét, illetve az Erdélyi Fejedelemség politikai stabilitását, szuverenitását. II. Rákóczi György fejedelemmé választása, valamint házassága révén emelkedett fel más európai dinasztiák trónörökösei közé.⁹

Az ifjabb Rákóczi György eljegyzése Báthory Zsófiával, a tekintélyes család egyik utolsó tagjával dinasztikus szempontból a fejedelem igényeit kielégíthette, azonban a menyasszony katolikus volt. A fejedelem fiainak adott parainézisében meghatározta, „[...] hogy utódai csak akkor számíthatnak örökségükre, ha nem vesznek pápista feleséget”¹⁰. „Vala már előttök ezen fiok házasságának állapotja, mellyben hol s kit találhatnának, ki hozzá illendő s keresztyéni vallásával is egyező lehetne, éjjel-nappal istenes keresztyén szüléi magokat azon törík vala. Kiknek láttatik vala jó alkalmatosságul néhai somlyai Báthori Andrásnak szép, hajadon árva leánya, hogy az atyjárul is régi méltóságos úri nagy és fejedelmi, igaz magyar nemzet, anyjárul is pedig, noha lengyel, de nagy úri ágbul származott volna, kinek Lengyelországban nagy úri atyafiai és szép urassággal való jószági is volnának.”¹¹ Szalárdy János krónikájából idézett szövegrészlet alapján az látszódik, hogy Báthory Zsófia származása, illetve vagyona megfelelő volt az ifjú fejedelem számára. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna számára a leendő ara felekezeti hovatartozása jelentette a problémát, valamint a forrásrészletből az is kimutatható, hogy a menyasszony kiválasztásában valószínűleg nem játszott szerepet az érzelmi kötődés, amelyet a történetíró nem is hangsúlyozott a házasságkötés során. Az érzelmi kapcsolat – a házasság későbbi szakaszában való – kialakulását azonban ez nem zárja ki, amelyet Szalárdy János is megemlíttet, azonban csupán II. Rákóczi György halálának leírásakor.¹² Az ifjú Rákóczi György és Báthory Zsófia házassága I. Rákóczi György fejedelem konzekvens dinasztikus politikájának részeként

napijára. MTA ITI, Budapest, 2007, 1423–1430.

⁷ VÁRKONYI: 1990, 86. I. Rákóczi György dinasztikus politikájához I. VÁRKONYI: 1990, 77–147.

⁸ VÁRKONYI: 1990, 99–103.; KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. L’Harmattan, Budapest, 2011, 57–58.

⁹ VÁRKONYI: 1990, 77–147.

¹⁰ KÁRMÁN: 2011a, 62–63. Vö. VÁRKONYI Gábor: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. I. köt. Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2000, 80.; VÁRKONYI Gábor: Kormányzási elvek vagy atyai jótanácsok? I. Rákóczi György Fiához írt intelmei. In: STEINERT Ágota (szerk.): *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Kortárs, Budapest, 2005, 385–387.

¹¹ SZAKÁLY Ferenc (s. a. r.): *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 196–197.

¹² Uo. 557.

értelmezendő, illetve hangsúlyozandó, hogy a korabeli házassági szokásoknak megfelelően érdekházasság volt.¹³ Az érzelmi motiváció „behozatalával” valószínűleg a házasulandó felek közti felekezeti különbség problémáját igyekeztek tompítani a nyilvánosság felé, hiszen a Zsófiával való házasság előnyeivel együtt is problémát okozott volna a vegyes házasság.¹⁴

I. Rákóczi György fejedelem György fia feleségének kiválasztása során jelentős szerepet kapott, hogy a „[...] Báthory család Európában elismert királyi, fejedelmi famíliának számított.”¹⁵ A Rákóczi-család számára a rangban méltó házasság a hatalmi reprezentáció egyik eszközének minősíthető. A Rákóczi–Báthory frigy megkötésének szimbolikus tartalmaként értelmezhető az Erdélyi Fejedelemség „[...] önálló politikai törekvéseinek a kontinuitása.”¹⁶ I. Rákóczi György választása során azonban úgy tűnik, mintha figyelmen kívül hagyta volna a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által mellőzött, háttérbe szorított, majd a fejedelemségből száműzött Báthory-család korabeli negatív megítélését, mivel a forrásokban ez a probléma nem merült fel, csupán Zsófia felekezeti hovatartozása jelentett megoldandó feladatot a fejedelem számára.¹⁷ A Báthory-familia választása mellett szóltak azonban még a család lengyel kapcsolatai, földbirtokai,¹⁸ ugyanis I. Rákóczi György fejedelem külpolitikájának egyik iránya a Lengyel Királyság volt. A Rákóczi-család lengyel külpolitikájának része volt II. Rákóczi György és Báthory Zsófia házassága, amely tovább rontotta a Bethlenek fejedelmi esélyeit.¹⁹

A vegyes házasságok nem voltak szokatlanok a korszakban: a fejedelem édesapja, Rákóczi Zsigmond is három különböző felekezetből házasodott. A fejedelemnek a vegyes házasságokkal szemben érzett ellenszenvének több oka is lehetett: az egyik Rákóczi Zsigmond katolikus özvegyével, Telegdy Borbálával való konfliktusokkal teli kapcsolata, a másik ok pedig hitbéli meggyőződése, illetve a katolikusokkal szembeni bizalmatlansága lehetett, amelynek következtében ragaszkodott Zsófia áttéréséhez. A menyasszony áttérésének kérdésében a fejedelem nem tudott azonnal dönteni, hiszen számos politikai tényező Zsófia katolikus hiten való megtartása mellett szólt. I. Rákóczi György határozatlanságát indokolja, hogy egy esetleges lengyel királyválasztás során a Rákóczi-familia esélyei jelentősen növekedtek volna a Báthory-család feltételezhetően széles körű katolikus, azon belül is jezsuita kapcsolatai révén.²⁰ A felekezeti különbséggel kapcsolatos problémák tárgyalásánál fontos kiemelni, hogy II. Rákóczi György az esküvő előtt már három évvel

¹³ VÁRKONYI: 1990, 90–91.; VÁRKONYI Gábor: *Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a törökkori Magyarországon*. General Press, Budapest, 2008, 141–142.

¹⁴ VÁRKONYI: 2008, 127. A szerelem kérdéséhez I. LÓCSEY Mária: *Báthory Zsófia. 1628–1680*. Neuwald, Budapest, 1914.; SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczi György. 1621–1660*. MTT, Budapest, 1891.; VÁRKONYI: 2000, 79–91.

¹⁵ VÁRKONYI: 1990, 93.

¹⁶ VÁRKONYI: 1990, 94.

¹⁷ VÁRKONYI: 1990, 94.

¹⁸ SZABÓ András Péter: II. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond. *Sic itur ad astra*, 13. (2002: 1) 74–75.

¹⁹ SZABÓ: 2007, 1427.; VÁRKONYI: 1990, 93–94.

²⁰ KÁRMÁN: 2011a, 63., 66–71. Vö. VÁRKONYI: 1990, 117–118.

eljegyezte Báthory Zsófiát, amikor a menyasszony még csak 11 éves volt. Zsófia életkora indokolta a frigy megkötésének időbeli eltolódását, hiszen az eljegyzéskor még gyermeknek számított. A kérdést viszont érdemes feltenni, hogy I. Rákóczi György miért nem kezdte meg hamarabb a menyasszony kálvinista hitre való áttérítését. Az áttéréssel kapcsolatos nehézségeket alátámasztja, hogy az 1643. február 3-án megtartott esküvő után két hónap telt el, amíg a fejedelem arról értesíthette Kassai István kancellárt, hogy Zsófia hozzájárult a felekezetváltáshoz. A kancellárnak küldött levélben arról tudósított a fejedelem, hogy Báthory Zsófia elfogadta a kálvinista hitelveket, illetve György fia is belátta, „[...] mennyi gonddal járna egy vegyes házasság.”²¹ A valóságban azonban nem zajlott problémamentesen a felekezetváltás, amelyről a fejedelem és György fia között váltott, illetve az ifjabb Rákóczi György édesanyjának, Lorántffy Zsuzsánnának írt levelei tanúskodnak.²² I. Rákóczi György utasította fiát az 1643. augusztus 20-án kelt levélben, hogy a reverzálisnak tartalmaznia kell, „[...] hogy azt ő szabadakarattal szerént adta s ígérte s kötelezte is arra magát.”²³ Vagyis Báthory Zsófia szabad akaratából váltott felekezetet, amelynek „valóságalapja – a fejedelem által gyakorolt nyomás ismeretében – [...] vitatható.”²⁴

A menyegző diplomáciai előkészítése biztosította az Oszmán Birodalom és a Lengyel Királyság támogatását, ugyanis mindkét politikai hatalom érdekelt volt a Rákóczi–Báthory frigy létrejöttében. Az esküvő időpontját 1643. február 3-ára tűzték ki.²⁵

Az esküvővel egybekötött lakodalom a korban nem volt egyedi.²⁶ A lakodalmon részt vevő személyekről eddig nem került elő konkrét lajstrom, azonban a fennmaradt források alapján megkísérelhető a rekonstrukció.²⁷ „A menyegzői meghívások háttérben egyrészt a kapcsolatrendszer ápolása rejlett, hiszen a lakodalom társadalmi szerepének ellátásához és ünnepélyességéhez szükség volt megfelelő létszámú és rangú közönségre, másrészt jól átgondolt számítás, mert a meghívó fél [...]” a meghívott személyektől „[...] értékes nászajándékot és a lakodalomra való felké-

²¹ KÁRMÁN: 2011a, 63. Vö. VÁRKONYI: 1990, 117–118.

²² Ifj. Rákóczi György édesanyjának írt levele (Somlyó, 1643. július 19.). In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A két Rákóczi György családi levelezése. 1632–1660.* MTA, Budapest, 1875, 101.; Rákóczi György fejedelem György fiának írt levele (Dés, 1643. július 31.). In: *A két Rákóczi György családi levelezése 1875*, 101–102.; Rákóczi György fejedelem György fiának írt levelei (Dés, 1643. augusztus 1.; Dés, 1643. augusztus 2.). In: *A két Rákóczi György családi levelezése 1875*, 102–103.; Ifj. Rákóczi György édesanyjának írt levele (Székelyhid, 1643. augusztus 4.). In: *A két Rákóczi György családi levelezése 1875*, 103. Vö. Kassai István 1643. április 17-én kelt levelét I. Rákóczi Györgyhez. In: SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár.* III. köt. MTA, Pest, 1870, 204–205.

²³ Rákóczi György fejedelem György fiához írt levele (Szamosújvár, 1643. augusztus 20.). In: *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése 1875*, 106.

²⁴ KÁRMÁN: 2011a, 63.

²⁵ VÁRKONYI: 1990, 77–147.

²⁶ SZABÓ András Péter: Menyegzőtől mennyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről. *Századok*, 144. (2010: 5) 1074.

²⁷ VÁRKONYI: 1990, 137. 56. lj.

szülésben támogatást remélt²⁸. A menyegzőre meghívott személyek nem feltétlenül személyesen vettek részt az ünnepségeken, hanem számos esetben – a meghívott személy rangjához méltó – követek révén.²⁹

II. Rákóczi György és Báthory Zsófia menyegzőjén követek révén képviselték magukat az Erdélyi Fejedelemség vármegyéi és városai, III. Ferdinánd német-római császár és magyar király, Esterházy Miklós nádor, IV. Ulászló lengyel király, a krakkói vajda, Vasile Lupu moldvai vajda, Matei Basarab havasalföldi vajda, a kurlandiai herceg és Radziviłł litván nagyherceg, valamint számos erdélyi és lengyel nemes vett részt személyesen az ünnepségeken.³⁰ Az Oszmán Birodalom és Radziviłł litván nagyherceg követe 1643. február 7-én érkezett meg Gyulafehérvárra, amikor már a vendégsereg a hazaútra készülődött.³¹ A késéseknek szimbolikus jelentéstartalma is lehetett, hiszen a követek jelentős része már 1643. február 1-jén és 2-án megérkezett a fejedelmi városba. A lengyel nemesek és Jerzy Bałaban, a lengyel királyi követ együtt érkeztek meg február 1-én, akiket Bethlen Ferenc, I. Rákóczi György fejedelem udvarmestere fogadott.³² A követ jelentése arról is beszámol, hogy fogadására a legjelentősebb erdélyi nemesek is megjelentek, akik mintegy harmincan voltak, körülbelül 300 katona kíséretében.³³ 1643. február 2-án Jakusíth György egri püspök és királyi kancellár, III. Ferdinánd követeként jelent meg.³⁴

Wesselényi Ferenc, a nádor követe 1643. január 25-én érkezett meg Somlyóra, aki a követek közül egyedülként először a menyasszonyt kereste fel, majd a menyasszony kíséretében tette meg a fejedelmi székhelyig tartó utat, ami azzal magyarázható, hogy Wesselényi Ferenc Gyulafehérváron a nádor követeként működött, Somlyón pedig a Báthory család „tagjaként” az örömatya szerepét töltötte be.³⁵ 1643. január 26-án jelent meg a hat fejedelmi követ³⁶ a menyasszony kikérésének

²⁸ SZABÓ: 2010, 1035.

²⁹ VÁRKONYI: 1990, 9.

³⁰ VÁRKONYI: 1990, 103.

³¹ Ballaban György naplója. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 27.; VÁRKONYI: 1990, 118. Rákóczi Zsigmond sárospataki lakodalmára szintén késve érkezett meg Radziviłł litván nagyherceg követe. KÁRMÁN Gábor: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: KÁRMÁN Gábor–SZABÓ András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 263. Vö. KÁRMÁN Gábor: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: ERDÉLYI Gabriella–TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére*. MTA TTI, Budapest, 2007, 291–311.; KÁRMÁN, Gábor: Die beiden Hochzeiten des Zsigmond Rákóczi. Die Selbstdarstellungsmöglichkeiten des Fürstentums Siebenbürgen in Rahmen der dynastischen repräsentativen Öffentlichkeit Mitteleuropas nach dem Dreißigjährigen Krieg. In: CSAPLÁR-DEGOVICS, Krisztián–FAZEKAS, István (Hrsg.): *Geteilt-Vereinigt. Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit. 16.–18. Jahrhundert*. OEZ-Berlin-Verlag, Berlin, 2011, 303–328.

³² Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 21.

³³ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 21.

³⁴ VÁRKONYI: 1990, 103–104.

³⁵ VÁRKONYI: 1990, 106–107.

³⁶ Kornis Sigmond, Rédey Ferencz, Barcsay Sigmond, Gyulaffy László, Kömin (Kemény) János, valamint Haller Péter. Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára II. Rákóczy György és Báthory Zsófia menyegzőjéről. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE,

indokán, akiket az özvegy Báthory Andrásné Wesselényi Ferenc kíséretében fogadott. A kikérés rendjében a főszerepet a vőlegény képviselője, a násznagy Kornis Zsigmond, valamint a menyasszony képviselője, a főgazda Nyáry Bernát játszotta.³⁷

Báthory Zsófia kíséretével együtt 1643. február 2-án érkezett meg a fejedelmi székhelyre, ahol kezdetét vette az ünnepség, amelyről Jerzy Bałaban nevéhez fűződő, illetve a palatinusnak írt követjelentés is hasonlóan számol be.³⁸ A lengyel királyi követjelentésben a következőképpen írja le a menyasszony érkezését, majd bevonulását: „Mindkét fiatal fejedelemfi, azaz György, a vőlegény és Zsigmond, az öccse, kiment elé, hogy fogadja számos fent említett magyar úr társaságában.”³⁹ A lengyel követjelentés kiemeli, hogy a vőlegény, II. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond, valamint számos előkelőség a meghívottak közül – akiknek a nevére nem tér ki a forrás – is jelen volt Zsófia fogadásánál. A jelentés több kritikus megjegyzést tett a fejedelmi kíséret öltözékére: „Sok katona és hatalmas tömeg kísérte őket. A város előtt felállított sátrokban fogadták és éltették Báthory Zsófiát. Egy kis idő múlva innen indultak a városba. A menet előtt néhány száz fejedelmi magyar gyalog vonult dobokkal és zászlókkal, de bocskorban. Mögöttük hatszáz német gyalog következett, de nem díszöltözetben. Azután különböző fejedelmi és magyar urak gyalogjai következtek. Itt is hatszáznál több gyalogos és négyszáz lovas vonult.”⁴⁰

A nádornak készült követjelentés a Báthory Zsófia fogadására küldött díszes hintót emeli ki: „Az szekér vörös vont aranyas mind kívül belől, vánkösök vörös bársony skófiommal varrottak, a hintó oszlopi és szegei mind aranyasak. Hat kék lú előtű oroslán módon füstött, ugyan vörös bársony hámoz rajta.”⁴¹ A vörös bársonnyal bélelt hintó képe megjelent Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin 1626-ban tartott esküvői ceremóniájának keretében is, vagyis a Rákóczi–Báthory menyegzői ünnepségeken használt eszközök versenyképesek voltak más fejedelmi udvarok eszköztárával.⁴² A hintó egyfajta státuszszimbólumként jelent meg és a fejedelmi udvar reprezentációs eszközeként értelmezhető, amelyről a korabeli források hasonlóképpen számolnak be.⁴³ A hintó reprezentációs eszközként való fel-

Budapest, 1990, 61–62. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1637–1648)*. X. köt. Athenæum, Budapest, 1884, 353. Vö. VÁRKONYI: 1990, 104.; KÁRMÁN: 2009, 249.

³⁷ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 62.; VÁRKONYI: 1990, 106. Vö. T. ORGONA Angelika: *Unikornisok Tündérorságban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648)*. L'Harmattan, Budapest, 2014, 213–215.

³⁸ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 26. Vö. Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 66–67.

³⁹ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 26.

⁴⁰ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 26.

⁴¹ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 66.

⁴² SZABÓ Péter: „Bethlen Gábor lakodalmara csinált ékessegek”. In: SZABÓ Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkor Magyarországon*. ELTE TDI–L'Harmattan, Budapest, 2008, 281.

⁴³ Ehhez l. BALOGH Judit: „Náj modi” és Erdély – a tárgyak világa a 17. századi Erdély főúri udvaraiban. In: HUDI József (szerk.): *A fogyasztás társadalomtörténete. A Hajnal István Kör-*

használása Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta 1651-es sárospataki házasságkötési ceremóniáján is megjelent.⁴⁴ Az idézett forrásrészletekből az is kitűnik, hogy II. Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságkötésekor megjelenő hintó nem volt egyedi a fejedelmi udvarokban, másképpen fogalmazva, a hintónak reprezentációs eszközként való alkalmazása tudatos szervezést jelenít meg, illetve I. Rákóczi György fejedelmi udvarának versenyképességére is utal.

A nádori követ jelentése a lengyel király követének beszámolójával ellentétben az öltözékek díszességét hangsúlyozza,⁴⁵ valamint a következőképpen számol be a bevonulásról: „Mihelyt megindultunk az sátortúl, az lövist mingyárt elkezdtük, az városban lútték ötvent taraczkbúl és ágyúbúl. Az kapu előtt állott tizenöt zászló székely gyalog vörösben, azok mingyárt beindultak az kapun, az mi lovasink utánok legelől, azok után az fejedelem udvari és ország szines hada előtt ment tizen-nyolcz pártucz bőrös fő legény, azok után öt tigris bőrös, ezek után nyolcz szép török lú felöltöztetve pártucz bőrök rajta, három-három szál darutoll az homlok elejökben, azok után öt pártuczbőrös ifjú legín. Azok után 16 trombitás, két török sípos, két lengyel sípos, utánok az erdélyi ifjú úrfiak és fű emberek gyermekei, azok után az öreg úri rend, utánok hármon egy rendben, Bethlen Péter uram, közepben Rákócz Sidmond uram, jobb kéz felől Forgács Sidmond uram, szép lovakon, ugyan az ifjú fejedelem lovain. Rákócz Sidmond uramon volt sima vörös bársony dolmány, mente nusstal bélelt, az oldalán igen szép varrott tegez, az nilai hebanum fából valók; az lova barna pej, az farán is egy bokor darutoll szegezve az lúnak, az maga süvegiben kóczag tollés öt szál feir darutoll, ezek után az ifjú fejedelem egy szép csendes barna pej török lovon, széles szerszám rajta, maga pázsit szűnű zöld öreg virágos bársonyban az süvegében kóczag és tíz szál feir darutoll, hat kengyelfutó mellette jancsár fejszikkkel. Utána ment az udvarnak és országnak szűne, ezek után az urak szekérben és az kisasszony az több vendíggel és frau-cimmerrel. [...]”⁴⁶ A Jerzy Bałlaban követjelentéséből is megtudhatjuk a bevonulás sorrendjét: „[...] a fejedelem előtt hat huszár és vagy harminc tigris és leopárd bőrös legény lovagolt. A fejedelem több mint húsz magyar úr kíséretében lovagolt, utánuk az udvaroncok és más apródok következtek legalább százan. Mindenholn trombiták harsogása és dobok zengése hallatszott. Különböző helyeken ágyúkat sütöttek el, a német gyalogosok pedig sortüzet lőttek. A fejedelem és hatalmas kísérete után jött hat hintó a legelőkelőbb magyar urakkal. Őket a fejedelmi hintó követte.”⁴⁷ Az ünnepélyes bevonulás (*intrada*) a fejedelmi udvar reprezentációs

Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Pápa, 2004. augusztus 27–28. Hajnal István Kör-Pápai Református Gyűjtemények, Budapest–Pápa, 2007, 91–96. Vö. APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Kriterion, Bukarest, 1978, 79–80.

⁴⁴ Georg Abraham von Grünenberg beszámolója Károly Lajos pfalzi választófejedelemnek a sárospataki esküvőről. In: KÁRMÁN: 2007, 309. Vö. KÁRMÁN: 2007, 301.; KÁRMÁN Gábor: *A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után*. ELTE BTK, Budapest, 2008, 172–192.

⁴⁵ Ehhez l. R. VÁRKONYI Ágnes: Az öltözködés filozófiájáról. *Történelmi szemle*, 53. (2011: 4) 503–536.

⁴⁶ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 66–67.

⁴⁷ Jerzy Bałlaban követi naplója 1990, 26–27. Vö. Rákóczi Zsigmond sárospataki esküvői bevonulá-

tevékenységének egyik legjelentősebb efemer jelensége, „[...] amikor az uralkodó, vagy annak képviselője teljes pompában jelenik meg saját vagy mások alattvalói előtt [...]”⁴⁸. A fejedelmi házasságkötési ceremóniakon – hasonlóan más fejedelmi ünnepségekhez – való bevonulások alkalmával jelentős szerephez jutott a bevonulási sorrend, amelyek során a fejedelem vagy az őt képviselő követ „[...] mintegy a csúcspontot képezi a menet vége felé”⁴⁹.

A bevonulási ceremónia lezajlása után az újonnan érkezettek üdvözölték a fejedelmet és a fejedelemasszonyt.⁵⁰ A fogadás után még aznap vacsorát adott a fejedelem, ahol csupán a család volt jelen, valamint Wesselényi Ferenc, amelyen nem nádori követként, hanem a Báthory-familia képviselőjeként vett részt,⁵¹ azonban másnap az esküvői ünnepségeken már követi funkciójában jelent meg.⁵²

Az esküvői ceremóniára február 3-án került sor, amelyet a kálvinista egyház szertartásrendje szerint Geley Katona István kálvinista püspök celebrált, rajta kívül jelen volt még a szász püspök és másik két püspök.⁵³ A szertartás kezdetekor a meghívottak az udvarmester irányításával felsorakoztak egy teremben, ahová először I. Rákóczi György és fia, György, majd a követek és nemesek, végül pedig a hölgyek vonultak be, amelyet a menyasszony és kísérete bevonulása követett. A házasulandók aranyhímzésű, fehér öltözéket viseltek. A lengyel királyi követjelentésből megtudjuk, hogy bevonulás után a terem közepére egy szőnyeget terítettek, amelyen a szertartás zajlott. A lengyel követjelentés hitelességét bizonyítja, hogy a szertartás során használt szőnyegről nem csupán Jerzy Bałaban beszámolójából értesülünk, hanem Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című művében is megjelenik a lakodalmi szokások leírásánál.⁵⁴

Az esküvőről szóló források közül egyedül a lengyel királyi követjelentés tudósít arról a jelentős momentumról, amikor Báthory Zsófia a szertartás során feltett kérdésekre nem válaszolt. Zsófia hallgatása miatt „[...] odalépett a menyasszonyhoz az édesanyja egy másik hölgygel együtt és súgott neki valamit, végül a püspök is odahajolt hozzájuk. De ezek után már több ceremónia nem volt, csak még a püspök összekötötte a kezüket, és valamit mondott magyarul”⁵⁵. A lengyel követjelentés hitelességét elfogadva a menyasszony „hallgatása” számos kérdést vet fel, ame-

sával. KÁRMÁN: 2007, 309.

⁴⁸ PETNEKI Áron: Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a közép-kelet-európai udvarokban. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 281.

⁴⁹ PETNEKI: 1987, 283–289.

⁵⁰ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 67.

⁵¹ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 68.

⁵² VÁRKONYI: 1990, 107–108.

⁵³ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 68.; VÁRKONYI: 1990, 110.; LŐCSEY: 1914, 12. A nádori követjelentés rendkívül tömören közli az eseményeket, míg a lengyel királyi követ beszámolója számos részletet ismertet a szertartásról.

⁵⁴ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 28. Vö. APOR: 1978, 95.; VÁRKONYI: 1990, 111.; Haller Gábor naplója. In: SZABÓ Károly (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. köt. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvárt, 1862, 83.

⁵⁵ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 28.

lyek közül az egyik arra vonatkozik, hogy vajon miért nem válaszolt az egyházi szertartás során feltett kérdésekre, ha valóban „szerelmes” volt a vőlegénybe. A szerelem kérdésével kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy II. Rákóczi György és Báthory Zsófia – a korszakban nem egyedi módon – házassága érdekházasság volt.⁵⁶ A másik kérdés, ha Zsófia nem felelt a számára feltett kérdésekre, akkor feltételezhető, hogy nem akart beleegyezni a házasságba, amelynek okát kereshetjük a házasulandó felek eltérő felekezeti hovatartozásában is, ugyanis a házasságkötés időpontjában Zsófia még katolikus volt.⁵⁷

A szertartást egy latin nyelvű szónoklat követte, amelyben a két család egyesülését méltatták, azonban a fejedelem megtiltotta, hogy a Báthory-familia felmenőit részletesen bemutassa a rétor, amelynek valószínűleg reprezentációs okai voltak, hiszen a nagy múltú, bár a 17. században már csupán a fennmaradásért küzdő Báthoryakhoz képest a Rákócziak viszont a 17. század folyamán emelkedtek fel, illetve további oka lehetett a két család felekezeti különbsége is.⁵⁸

A beszéd után következett a fiatalasszony édesanyjától kapott kelengyjének bevitele, amely számos gazdagon díszített ruhát, valamint arany- és drágakő ékszereket tartalmazott.⁵⁹ A nádornak készített követjelentés az egyházi szertartás végétől az ajándékok átadásáról a következőképpen számol be: „Az esküvés meglevén, ajándékot hoztak az ifjú fejedelem asszonynak. Elöl az fő komornik Kömin János uram, utána az ifjú urfiak és főrend, az első vitt egy szép széles köves nyakbavetőt, 2. vitt igen szép medált, 3. vitt egy vékony gyöngylánczot, negyedike egy szép násfát, 5. egy szép köves kézrevalót avagy arany pereczet, 6. egy pár fülbe való függőt, a melyben igen szép két öreg gyöngy volt, 7. egy szép megyszűn bársony gyöngyös szoknyát, 8. egy fekete virágos bársony jankert. 9. vont arany jankert. 10. fekete sima bársony palástot, nusttal béllettet, 11. megyszűn bársony jankert, 12. fekete bársony kis subát, az is gyöngyös gubás bársonnyal béllett, 13. az is fekete bársony kis subát nusttal béllett.”⁶⁰ Az ajándékok átadása után az ünnepi ebéd következett, amely egy „nagy és tágas” teremben⁶¹ zajlott, az asztalok három „rendben” voltak elhelyezve: az „[...] egyik, ahol a fejedelem a követ urakkal [...]; a másik a fehérség és a legelőkelőbb magyar urak számára; a harmadik pedig azoknak volt felállítva, akiknek nem jutott hely az előbbi asztalnál.”⁶² A főúri lakodalmak fényűzése, a meghívott vendégek és az őket kiszolgáló szolgazemélyzet száma, az ünnepi lakoma bősége, a díszítés kivitelezése és a házasulandó személyek kölcsönös ajándékozásának mértéke prezentálta, hogy a házasság megkötésé-

⁵⁶ PÉTER Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon*. MTA BTK TTI, Budapest, 2012, 92.

⁵⁷ VÁRKONYI: 2008, 156–157.

⁵⁸ VÁRKONYI: 1990, 111–113.; VÁRKONYI: 2008, 141–142.

⁵⁹ Jerzy Bałlaban követi naplója 1990, 28–29.

⁶⁰ Jerzy Bałlaban követi naplója 1990, 68–69.

⁶¹ A lengyel királyi követ számos megjegyzést tesz a terem díszítettségére. Jerzy Bałlaban követi naplója 1990, 29.

⁶² Jerzy Bałlaban követi naplója 1990, 29. A nádori követjelentés azonban négy asztalról tudósít. Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 69–70. Vö. Haller Gábor naplója 1862, 83.

vel mekkora vagyon egyesült, amely tényezők megmutatkoznak II. Rákóczi György és Báthory Zsófia esküvőjén is.⁶³

A lakodalmi ebéden való ülésrendet a palatinusnak készített követjelentés részletesen bemutatja, amely szerint a „[...] majestáson volt csinálva négy asztal, az fű helyre magán császár urunk követe magán ült, jobb keze felől az lengyel királyé, balkéz felől maga az fejedelem, mellette az fejedelem asszony, amellet az ifjú fejedelem, mellette az menyasszony, mellette az anyja, Báthoryné asszonyom, a mellett Forgácsné asszonyom, Aliáné asszonyom, a mellett Bethlen Péter uram, Mellette Rákóczy Sidmond, azon alól az olá vajda követe. Ott az asztal végében volt egy szép vár formán csinált marcapan,⁶⁴ a melyet Lengyelországban csináltak ezer forintért,⁶⁵ más felől az lengyel király követe mellett egy frissnaider [apród, szeletelő⁶⁶] közben Gyulaffi László. Veseliny uram ő nga, Barkóczy uram, kulandi herceg követe, az két lengyel vajda követe, Forgács uram, Prépostváry uram, Lónyay uram, másik olá vajda követe. Az majestáson alól volt külön nyolcz asztal, annál Kornicz uram, Rédey uram és az magyarországi urak és erdéli fő asszonyok, kisasszonyok.”⁶⁷ A bevonulásokhoz hasonlóan szabályozott kereteken belül történt meg az ülésrend meghatározása is, amely „alulról” kezdődött, vagyis a fejedelem ülőhelyétől számított legtávolabb eső ülőhelytől.⁶⁸

A lakodalom ünnepélyességét mutatja, hogy mindegyik „[...] követnek két szolgálója volt, az egyik az italokat töltötte, a másik a tányérokat osztotta és szedte össze”⁶⁹. Az esküvőn a főasztalnál ülőknek külön mosdótálat biztosítottak, a kézmosásnál feltehetően a pohárnok segédkezett, vizes kezüket pedig a segítőnél lévő kéztörölőbe törölték meg.⁷⁰ A lakodalmon bortöltőként tevékenykedett Haller Gábor

⁶³ GYÖRGYI Erzsébet: Ádámtól, Évától a parasztlakodalomig. In: GYÖRGYI Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*. Mezőgazda–Planétás, Budapest, 2001, 12.

⁶⁴ Vö. Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 30.; VÁRKONYI Gábor: Jerzy Bałaban és az erdélyi szakácművészet. Egy táplálkozástörténeti forráshely lehetséges értelmezése. In: NAGY Péter Tibor–VARGYAI Gyula (szerk.): *Történelem, tanítás, módszertan. Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére*. OPKM, Budapest, 2002, 260.; BENDA Borbála: Lakoma a költészetben, avagy két vers táplálkozástörténeti elemzése. In: CSASZTVAY Tünde–NYERGES Judit (szerk.): *Szolgáltatam ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció*. Balassi–MTA ITI, Budapest, 2009, 56.

⁶⁵ Az esküvő egyéb költségeit I. Vásárlások II. Rákóczy György lakodalmára. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 55–58.

⁶⁶ BENDA Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban Magyarországon*. ELTE BTK, Budapest, 2004, 56. Vö. BENDA Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi magyar főúri udvarokban*. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Balassi, Budapest, 2005, 491–507.; BENDA Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. MNL VaML, Szombathely, 2014.

⁶⁷ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70. Vö. Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 30–31.; Haller Gábor naplója 1862, 83–84. Vö. Rákóczi Zsigmond 1651-es sárospataki menyegzőjének ülésrendjével KÁRMÁN: 2007, 301–302.

⁶⁸ PETNEKI: 1987, 284.

⁶⁹ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 31.; Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 71. L. BENDA: 2004, 130.

⁷⁰ BENDA: 2005, 497–498. Vö. KOLTAI András: *Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon*. In: KOLTAI András (s. a. r.): *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Osi-

is, ahogyan naplójában be is számolt róla: „[...] én urunkat mosdattam, és azután ő nagyságának adtam innia.”⁷¹

A lakodalmi emelvényen, a „majestáson” álló pohárszéken üvegkancsókból a fejedelmi asztal számára „asszú szőlő borát és fű tokai bort” szolgáltak fel.⁷² A főasztalnál álló pohárszéken kristályüvegek, két aranykupa, két aranycsésze, valamint két aranyba foglalt üveg helyezkedett el. A teremben található másik hárompolcos pohárszéken felül mintegy 75 „öregecs, virágos, aranyas kupa” állt,⁷³ alul „egybe járó aranyas pohárok, ott is jó bort töltöttek elegendőt [...]”⁷⁴. A követjelentésből az is kiderül, hogy „[...] az asztalon kívül valóknak nem hagytak pohárt [...]”, azaz nem mindenkinek volt saját pohara, hanem a pohárszéknél szolgálták ki itallal őket.⁷⁵

II. Rákóczi György és Báthory Zsófia lakodalmán a lengyel követjelentés alapján 11 fogást találtak, még hozzá úgy, hogy minden újabb fogás érkezését pálcával jelezték, illetve trombita- és dobszóval zárták le behozatalukat. A felszolgált ételek közül utolsóként a gyümölcsöket és csemegéket tálalták.⁷⁶ A lengyel királynak szóló követjelentéssel ellentétben a nádornak készített követjelentés a felszolgált fogások közül csupán a tortáról tesz említést, hiszen Esterházy Miklós nádor számára nem bírt különösebb információval a fejedelmi lakodalom során tálalt ételek lajstroma, kivétel a marcipántorta, amelyről a következőképpen számolt be:⁷⁷ „[...] az asztal végében volt egy szép vár formán csinált marcipan, a melyet Lengyelországban csináltak ezer forintért [...].”⁷⁸ A nádori követjelentés annak ellenére kiemeli a tortát, hogy a korszakban elterjedt volt a marcipán,⁷⁹ valószínűleg a torta mérete, formája, valamint költsége kelthette fel a figyelmet. A lengyel követjelentés említést tesz a marcipánból készített állatfigurákról, valamint a „[...] harmadik méregdrága darab egy rózsa volt zöld viasz levelekkel, közöttük a fejedelmi címet két oldalról két griff tartotta”⁸⁰. Az idézet is mutatja, hogy az ünnepi lakoma díszességét, illetve a fejedelmi címer reprezentációs eszközként való felhasználását, valamint azt, hogy ezek a ceremóniaelemek reprezentálhatták az alattvalók irányába a házasság révén létrejövő bőséget és jólétet. A fejedelmi pár ezeknek a külön-

ris, Budapest, 2001, 33–34.; I. Rákóczi György erdélyi fejedelem utasítása udvari főbejárójának. Gyulaféhevár, 1646. március 10. In: Uo. 93.

⁷¹ Haller Gábor naplója 1862, 83.

⁷² Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70. Vö. Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 29.

⁷³ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70. A lengyel királyi követ jelentésében „[...] hetvenkét aranyozott ezüst serleg és huszonnégy kupa sorakozott.” Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 29.

⁷⁴ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70.

⁷⁵ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70.

⁷⁶ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 31.; BENDA: 2004, 196. A fogások közötti „dabolásra” I. KOLTAI: 2001a, 32.

⁷⁷ VÁRKONYI: 2002, 260.

⁷⁸ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70.

⁷⁹ BENDA: 2009, 56.

⁸⁰ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 30.

legességeknek a körében ünnepelhette a törvényes utódok születésének biztosítását, ezáltal is biztosítva a dinasztikus törekvéseket.⁸¹

A lengyel követjelentésben – a nádori követjelentéssel ellentétben – fontosabb szerepet kapott a lakodalmi ételek bemutatása, mivel a követ megbízójának ez is információval szolgálhatott az erdélyi fejedelmi udvar szokásainak megismerésében.⁸² A lengyel királyi követjelentés kritikus hangvétele problematikus, hiszen a követek működését és viselkedését merev szabályok határozták meg. A követi küldetésről jelentést kellett készíteniük a megbízónak, amelyben nem vagy csupán alig kapott szerepet a személyes impulzusok bemutatása. Az esküvőről készült lengyel követjelentésben azonban számos személyes jellegű megjegyzés található, amellyel valószínűleg a jelentés készítőjének a pontosabb információnyújtás lehetett a célja. A lengyel követ esetében a negatív megjegyzéseket azonban korántsem szabad „ellenségesnek” tekinteni, csupán egy magánvéleményről van szó, vagyis egyszerűen nem ízlett neki az erdélyi ételek ízvilága, nem ehhez az elkészítési módhoz, valamint fűszerhasználathoz volt szokva.⁸³ „Mivel számos általam becsült személy intett, hogy abban az országban, ahová készülök, a meglehetősen rossz és savas boron kívül élelmiszert nem lehet vásárolni, és az italok is egészen másfélék arrafelé [...]”,⁸⁴ tehát az eltérő erdélyi szakácsművészetről már a követi küldetése előtt informálódott.

A lengyel követjelentés „tizenegyedik” fogásként említi az édességeket, amelyeket „aranyozott tálcákon” csemegeként tálaltak: különböző cukrokat, marcipánt, citromot, gránátalmát, narancsot, körtét, almát, valamint különböző borokat, majd kiemeli, hogy „[...] szokásaik szerint hámozatlan retket szolgáltak fel ilyen választékos ételek között”!⁸⁵ A feltálat „csemegek” közül számos gyümölcs import árucikként érkezett a fűszerekkel együtt közvetlenül külföldről, vagy jelentősebb városokban működő kereskedőktől szerezték be.⁸⁶

A fejedelmi lakoma „színfalak mögötti” tereként mutatja be Nagy Szabó Ferenc leírása a gyulafehérvári fejedelmi udvarban – lakodalom alatti – a konyha működését: „Die 3 febr. érkezék meg oda Fejérvárra az ifju Rákóczi György mátkájával és nagy solemnitással a menyegzői lakodalma is meglón. Ő nagysága nékem is committálta vala commissiojában, és alá kellett mennem, és az ország konyháján gazdák haton voltunk, ezek: Farkas Ferencz, Orbán Ferencz, Osdódi Ferencz, Szenygel Ferencz, Szabó Ferencz – Kapitány Boldisár volt közöttünk a fő. 33 asztalra főztünk. [...] nekünk jó meleg házunk volt, kiben minyájan háltunk, és az ajtónkat éjjel-nappal 10 darabont czirkálta, a konyhát pedig 30 darabont, A fejedelem sütőháza megége hajnalban. A tárházat is meglópá egy darabont.”⁸⁷ A leírásból

⁸¹ SZABÓ: 2008b, 284–285.

⁸² Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 30. Vö. VÁRKONYI: 2002, 259–267.

⁸³ VÁRKONYI: 2002, 259–263.

⁸⁴ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 13. Vö. VÁRKONYI: 2002, 263.

⁸⁵ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 31.; BENDA: 2004, 238–239.

⁸⁶ BENDA: 2009, 56–57. Vö. Vásárlások II. Rákóczy György lakodalmára 1990, 57.

⁸⁷ Nagy Szabó Ferencz memoriáléja. In: gróf MIKÓ Imre (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. köt. Evangélikus Református Főtanoda, Kolozsvárt, 1855, 150. Vö. I. Rákóczi György erdélyi fejede-

megállapítható, hogy „az ország konyháját” fokozottan felügyelték, amelynek okát kereshetjük a lakodalomra érkező vendégek ellátása problémamentes lefolyásában, esetlegesen a mérgezés elkerülésében, a lakodalomra rendelt nagy értéket képviselő ételek és alapanyagok őrzésében, az idegen személyek konyhában való megjelenésének elkerülésében, valamint a lakodalom lebonyolítására felfogadott alkalmi kiszolgáló személyzet ellenőrzésében egyaránt.

Az 1643. február 3-án kezdődő és egészen február 7-ig tartó lakodalmi ünnepek ceremóniája szinte megegyezett, amelyet a nádori követjelentés február 4-én tett megjegyzésében is megerősít, azonban a meghívott vendégek egyetlen nap sem szükkölködtek a szórakozási lehetőségekben.⁸⁸ A lakodalom során számos színjátékot, előadást adtak elő, amelyek közül Georg Kraus a római Gaius Mucius Scaevola, a „balkezes” történetét emeli ki, amelynek előadása során „[...] valakinek a tűzben elevenen (ad vivum) leégették a kezét”⁸⁹. A nádori követjelentés február 5-ére vonatkozólag csupán a városon kívül megtartott „az pápistáknak komédiájok”-ról számol be,⁹⁰ amely nem valószínű, hogy azonos lenne a Georg Kraus által említett színjátékkal, de ha mégis ugyanarról az előadásról van szó, miért nem került bele a követjelentésbe a tüzeset. Annyi mindenesetre feltételezhető, hogy a római történet megjelenítése szimbolikus jelentéstartalommal bírt az erdélyi fejedelmi udvarra nézve, illetve valószínűleg versenyképessé kívánták tenni a fejedelmi udvar színjátékát a jezsuita iskolákéval.

A február 4-ei ünnepi ebéd során került sor a követi ajándékok átadására, amelynek menetéről részletesen beszámol a lengyel követjelentés.⁹¹ A lengyel királyi követ által átadott ajándékok közül a legértékesebb a díszfegyver volt, amelynek értékét nem lehet kétségbe vonni, azonban a IV. Ulászló által küldött számszerű nem volt kiemelkedően egyedülálló, amely szimbolizálta az erdélyi fejedelm politikai szerepének minőségét, illetve az erdélyi politika súlyát a lengyel királyi udvarban.⁹²

A követjelentések kiemelik a február 5-én megrendezett tűzijátékot, amely során „[...] tüzes szerszámokat gyujtogattak, melynek csudájára sok nép szorult az garádicsra, annira, hogy egy része az garádicsnak ledült, három embernek is tört lába”⁹³. A lengyel követjelentés szerint a tűzijáték két órán át tartott, amelynek költségei „negyvenezerbe” került, azonban ezt a jelentés kritikusan megjegyzi,

lem konyhai rendtartása, 1634. május 12. In: KOLTAI: 2001b, 189–191.

⁸⁸ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 72. L. KOPP Tibor: *Erdély művelődése I. és II. Rákóczi György korában az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” alapján*. Werner Ferencz, Kallócsa, 1902, 163.

⁸⁹ KRAUS, Georg: *Erdélyi Krónika. 1608–1665*. Ford. VOGEL Sándor. Pro-Print, Csíkszereda, 2008, 196.

⁹⁰ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 72.

⁹¹ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 33–34.

⁹² VÁRKONYI: 1990, 9.

⁹³ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 72–73. A baleset megemlékezésénél a nádori követjelentésre hivatkozik KOPP: 1902, 163. Vö. Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 38.; VÁRKONYI: 2008, 155.

„[...] hogy nem került többbe, mint négyezer”⁹⁴. Az Erdélyi Krónika is beszámol a tűzijátékról, amely során „[...] egy sárkány volt látható, amely a tűzijáték közepete a palotán kívül, a mező fölött igen magasra szállott a levegőben, és még sok minden egyéb. Mindez állítólag körülbelül 1000 forintba került”⁹⁵. A „Vásárlások II. Rákóczy György lakodalmára” lista sajnos nem közli a tűzijáték elemeinek költségeit, azonban a „negyvenezer” mindenképpen túlzásnak tűnik, amely miatt a lengyel követjelentés megjegyzést is tesz.⁹⁶ A II. Rákóczi György gyulafehérvári esküvői ünnepségeiről készült lengyel királyi követjelentésben a negatív megjegyzések dominálnak, ellentétben Rákóczi Zsigmond sárospataki menyegzőjére küldött Georg Abraham von Grünenberg, Károly Lajos pfalzi választófejedelem követjelentésével, akinek „[...] beszámolója nem szűkölködik az elismerő megjegyzésekben [...]”⁹⁷.

A követjelentések eltérő módon vagy csupán különböző alkalmakról számolnak be a több napig tartó lakodalom során játszott zenéről, a lengyel követjelentés az „olasz”⁹⁸ bordalokat és pavaneakat, illetve a „szerb”⁹⁹ balladákat említi,¹⁰⁰ a nádori követjelentés szerint „[...] három rendbeli muzsika volt, német, magyar s cigány”¹⁰¹. Báthory Zsófiát esküvőre való érkezésekor pedig 16 trombitás, két török és két lengyel sípos üdvözölte.¹⁰²

Az udvari zeneélet alacsony hatásfokú működése jellemezte I. Rákóczi György fejedelmi udvarát, amely az 1640-es években már nem elégítette ki az udvar által kívánt reprezentációt jelentősebb ünnepségek esetén, csupán az udvari élet mindennapi zeneszükségletének kielégítésére volt elegendő. Az alacsony hatásfokú zeneéleletet az indokolta, hogy I. Rákóczi György csupán a ceremoniális reprezentáció keretén belül engedte nagyobb szerephez jutni a tánc és a zene eszköztárát, ugyanis a fejedelem „[...] táncot, zenét nem tűrt meg s ebben papja, a hihetetlenül merev, szigorú és érzéketlen Geleji Katona István is pártolta”¹⁰³. Az udvari ünnepségek esetén, így II. Rákóczi György és Báthory Zsófia menyegzőjén is idegen zenészek felfogadására szorult, Bécsből fogadott 36 muzsikust, amely létszámba a

⁹⁴ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 38.

⁹⁵ KRAUS: 2008, 196. Rákóczi Zsigmond menyegzőjén lezajlott tűzijátékról Grünenberg követjelentése is említést tesz. KÁRMÁN: 2009, 258.; DÉTSHY Mihály: *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710*. Rákóczi Múzeum Baráti Köre, Sárospatak, 1996, 79–80.

⁹⁶ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 38.

⁹⁷ KÁRMÁN: 2009, 256. A sárospataki menyegzőről készült követjelentés fordítását l. KÁRMÁN: 2009, 266–269.

⁹⁸ A lengyel követjelentésben az „olasz” jelző „igényes, magas művészi színvonalú” vagy „olasz módra játszott” muzsikát jelentett, hiszen német zenészekről van tudomásunk. KIRÁLY Péter: Az erdélyi fejedelmi udvar zeneélete a két Rákóczi György korában. *Századok*, 146. (2012: 5) 1235.

⁹⁹ A lengyel királyi követ jelentésében szereplő „szerb” zenére vonatkozó utalás helyi históriás énekeket jelentett. KIRÁLY: 2012, 1236.

¹⁰⁰ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 31.

¹⁰¹ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 70.

¹⁰² BENKŐ András: Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről. In: CSETRI Elek–JAKÓ Zsigmond–TONK Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1979, 96.

¹⁰³ BENKŐ: 1979, 94–95.

kísérőszemélyzetet is belevették, így mintegy 17 német zenésről volt szó.¹⁰⁴ A fejedelmi udvarban működő zenészek száma egyfajta státusszimbólumként működött.¹⁰⁵ Valószínűleg városokban működő, bécsi tartózkodású, független muzsikusokról, valamint feltehetően egy-két udvari zenész együttműködéséről volt szó, amely azt bizonyítja, hogy az erdélyi fejedelmi udvar kapcsolatban állt külföldi zenészekkel is.¹⁰⁶

A lakodalmi ünnepségeket esténként tánc zárta, amelyről Haller Gábor naplója és a nádori követjelentés is beszámol.¹⁰⁷ A menyasszonytánc során az „[...] első tánczczal császár urunk követit kinálták, az nem tánczolt, azután az fejedelmet, az tánczolt, az ifjú fejedelmet, az is tánczolt, Veselini uramat, az is tánczolt, Barkóczi uramat, de mivel papi személy viselt, nem tánczolt; mingyárt vonták az menyasszony tánczát, négy pár tánczot osztottak, Veseliny uramnak, Forgács uramnak és két erdéli fő embernek, mikor az két ugróját eljárták, hat szövétnekes ifjú legíny állott utánok az tánczosoknak. Rákóczy Sidmond uram kézen fogván az menyasszonyt, az harmadik ugróját, hogy vonták, csak kivitte az menyasszonyt, előttö az szövítnekek, utána négy fű asszony mikor vitték [...]”¹⁰⁸. A követjelentésekben a muzsikára vonatkozó eltérő megjegyzések két zenészcsoporthoz jelenlétével magyarázható, bizonyos, hogy a menyasszonytánc során a helyiek muzsikáltak, és nem a bécsi zenészek.¹⁰⁹ Az esküvőről szóló forrásokban Báthory Zsófia alakja a későbbiekben nem tűnik fel, amely azt mutatja, hogy Zsófia beteljesítette szerepét a menyegző ünnepségei során.

A fejedelmi reprezentáció részeként működött az uralkodói mozgáskultúra, amelynek egyik szegmense volt az uralkodó által vagy a jelenlétében bemutatott tánc.¹¹⁰ A lengyel követjelentésből tudjuk, hogy az erdélyi táncok nem nyerték el tetszésüket, „[...] mert táncaik sem ütemében, sem komolyságában egy cseppet sem hasonlítanak táncra; kifulladásig futnak a földön csoszogva, és nem a zenére táncolnak, hanem ahogy nekik tetszik”¹¹¹. Magáról az idősebb fejedelemtől is megjegyzi, hogy „[...] idős kora ellenére meglehetősen gyorsan táncolt, az ottani szokás szerint egészen kifulladásig, cipőjét is lerúgva”¹¹². A megjegyzést azért teszi, mert a korszakban ilyen magas rangú személyhez méltatlan az ilyesfajta viselkedés

¹⁰⁴ KIRÁLY: 2012, 1231–1232. Vö. KIRÁLY Péter: Külföldi zenészek a XVII. századi erdélyi fejedelmi udvarban és hatásuk. *Erdélyi Múzeum*, 56. (1994: 1–2) 14.

¹⁰⁵ VIRÁGH László: A zene funkciója a magyar reneszánsz társadalomban. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 297.

¹⁰⁶ KIRÁLY: 2012, 1232–1233.

¹⁰⁷ Haller Gábor naplója 1862, 82–84.

¹⁰⁸ Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990, 71. Vö. KIRÁLY: 2012, 1234–1235.

¹⁰⁹ A „czigány” zenészek jelenlétének kérdésességét l. KIRÁLY: 2012, 1236.

¹¹⁰ TÓVAY NAGY Péter: Terpszikhoré a palotában. Tánc és uralkodói reprezentáció a magyar kora újkori udvari kultúrában. In: CZOCH Gábor–KELEMEN Judit–SONKOLY Gábor (szerk.): *Atelieriskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Ateiler, Budapest, 2008, 405. Vö. SZÉKELY Júlia: Az udvari tánc. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 303–312.

¹¹¹ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 35.

¹¹² Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 35.

a külföldi normák szerint.¹¹³ A lengyel követ meglepődött azon a szokáson is, hogy a vendégek nem maguk választották ki táncpartnerüket, hanem az udvarmester jelölte ki azokat.¹¹⁴ Rákóczi Zsigmond crosseni lakodalmán azonban tudjuk, hogy a táncnak volt olyan része is, ahol a vendégek szabadon választhattak táncpartnert.¹¹⁵

A négy napig tartó lakodalom február 6-án zárult, amikor a követek részt vettek a fejedelmi audiencián, majd másnap hazaindultak. A vendégeket nem engedte el üres kézzel a fejedelem, hiszen a lengyel követet egy „[...] négyszáz aranyat érő, holló fekete lovakból álló fogattal [...]” ajándékozta meg.¹¹⁶

II. Rákóczi György és Báthory Zsófia lakodalmi ünnepeiről elmondható, hogy a fejedelmi udvar megfelelően teljesített a nemzetközi szinten is, hasonlóan Rákóczi Zsigmond sárospataki menyegzőjéhez. Az erdélyi fejedelmi udvar teljesítőképesége azonban nem hasonlítható össze a bécsi udvar pompájával, de a német fejedelemségek vagy akár a választófejedelemségek – a harmincéves háború által sújtott – udvartartásával már akár versenyre is kelhetett. Az idegenből érkező véleménye csak akkor lehetett egyértelműen negatív, ha a követek nem a helyi realitások kereteiben szemlélték az utazásuk helyszíneit, illetve az ott történő eseményeket, hanem egy más, összehasonlításra nem alkalmas normával vetették össze.¹¹⁷

II. Rákóczi György házassága révén két fejedelmi család egyesült, amely a dinasztikus szempontokon túl a fejedelmi hatalom megerősítését, a fejedelemség belső stabilitásának megteremtését, valamint a nemzetközi elismerését is szolgálta. A fejedelem dinasztikus politikájának részeként is lehet értelmezni, hiszen II. Rákóczi György fiának megszületésével az utódkérdés megoldottnak tűnt. Az Erdélyi Fejedelemség a nemzetközi szinten való jelenlétét a linzi béke és a vesztfáliai békerendszer megkötésével érte el, amelynek következtében a fejedelemség – nemzetközi szinten – elismert állammá vált. I. Rákóczi György fejedelem György fiának fejedelemmé választásával, valamint házasságkötésével úgy tűnt, hogy a Rákóczi-család fejedelmi hatalmának kontinuitása is biztosítva volt.¹¹⁸

FORRÁSOK

A két Rákóczi György családi levelezése 1875

SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A két Rákóczi György családi levelezése 1632–1660*. MTA, Budapest, 1875. (*Monumenta Hungariae Historica*, Ser. I., *Diplomataria*, XXIV.) (Reprint: Históriaantik, Budapest, 2010)

APOR 1978

APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Kriterion, Bukarest, 1978. (*Téka*)

¹¹³ KIRÁLY: 2012, 1235.

¹¹⁴ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 35.; KIRÁLY: 2012, 1235.

¹¹⁵ KÁRMÁN: 2009, 250.

¹¹⁶ Jerzy Bałaban követi naplója 1990, 41.; VÁRKONYI: 1990, 118.

¹¹⁷ KÁRMÁN: 2009, 265–266.

¹¹⁸ VÁRKONYI: 1990, 128–129.

EOE 1884

SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek/Monumenta comitialia regni Transylvaniae (1637–1648)*. X. köt. Athenæum, Budapest, 1884. (*Monumenta Hungariæ Historica*)

Haller Gábor naplója 1862

Haller Gábor naplója. In: SZABÓ Károly (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. köt. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvárt, 1862, 3–97.

Illésházy Gáspár emlékirata 1891

SZILÁGYI Sándor (közl.): Illésházy Gáspár emlékirata. *Magyar Történelmi Tár* 14. (1891: 4) 559–588.

Jerzy Bałlaban követi naplója 1990

Balaban György naplója. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 13–50. (*Régi magyar történelmi források*, II.)

Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára 1990

Követjelentés Esterházy Miklós nádor számára II. Rákóczy György és Báthory Zsófia menyegzőjéről. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 61–75. (*Régi magyar történelmi források*, II.)

KRAUS 2008

KRAUS, Georg: *Erdélyi Krónika 1608–1665*. Ford. VOGEL Sándor (Második, átdolgozott kiadás). Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

KOLTAI 2001b

KOLTAI András (s. a. r.): *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Osiris, Budapest, 2001. (*Millenniumi magyar történelem, Források*)

Nagy Szabó Ferencz memoriáléja 1855

Nagy Szabó Ferencz memoriáléja. In: gróf MIKÓ Imre (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. köt. Evangélikus Református Főtanoda, Kolozsvárt, 1855, 39–168.

Szalárdi János siralmas magyar krónikája 1980

SZAKÁLY Ferenc (s. a. r.): *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Magyar Helikon, Budapest, 1980. (*Bibliotheca historica*)

Török-Magyarkori Állam-Okmánytár 1870

SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*. III. köt. MTA, Pest, 1870. (*Monumenta Hungariæ Historica*, Ser. IV., *Diplomataria*, V.)

Vásárlások II. Rákóczy György lakodalmára 1990

Vásárlások II. Rákóczy György lakodalmára. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 55–58. (*Régi magyar történelmi források*, II.)

IRODALOM**BALOGH 2007**

BALOGH Judit: „Náj modi” és Erdély – a tárgyak világa a 17. századi Erdély főúri udvaraiban. In: HUDI József (szerk.): *A fogyasztás társadalomtörténete. A Hajnal István Kör–Társada lomtörténeti Egyesület konferenciája. Pápa, 2004. augusztus 27–28.* Hajnal István Kör–Pápai Református Gyűjtemények, Budapest–Pápa, 2007, 91–96. (*Rendi társadalom–polgári társadalom*, 18.)

BENDA 2004

BENDA Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban Magyarországon.* ELTE BTK, Budapest, 2004. (Doktori disszertáció)

BENDA 2005

BENDA Borbála: Étkezési szokások a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Balassi, Budapest, 2005, 491–507.

BENDA 2009

BENDA Borbála: Lakoma a költészetben, avagy két vers táplálkozástörténeti elemzése. In: CSÁSZTVAY Tünde–NYERGES Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció.* Balassi–MTA ITI, Budapest, 2009, 48–62.

BENDA 2014

BENDA Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban.* MNL VaML, Szombathely, 2014. (*Archivum comitatus Castriferrei*, 6.)

BENKŐ 1979

BENKŐ András: Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről. In: CSETRI Elek–JAKÓ Zsigmond–TONK Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Kriterion, Bukarest, 1979, 94–105.

DÉTSZY 1996

DÉTSZY Mihály: *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710.* Rákóczi Múzeum Baráti Köre, Sárospatak, 1996.

GYÖRGYI 2001

GYÖRGYI Erzsébet: Ádámtól, Évától a parasztlakodalomig. In: GYÖRGYI Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző.* Mezőgazda–Planétás, Budapest, 2001, 7–17. (*Jelenlévő múlt*)

KÁRMÁN 2007

KÁRMÁN Gábor: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: ERDÉLYI Gabriella–TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére.* MTA TTI, Budapest, 2007, 291–311.

KÁRMÁN 2008

KÁRMÁN Gábor: *A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után*. ELTE BTK, Budapest, 2008. (Doktori disszertáció)

KÁRMÁN 2009

KÁRMÁN Gábor: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: KÁRMÁN Gábor–SZABÓ András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 243–269.

KÁRMÁN 2011a

KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. L'Harmattan, Budapest, 2011.

KÁRMÁN 2011b

KÁRMÁN, Gábor: Die beiden Hochzeiten des Zsigmond Rákóczi. Die Selbstdarstellungsmöglichkeiten des Fürstentums Siebenbürgen in Rahmen der dynastischen repräsentativen Öffentlichkeit Mitteleuropas nach dem Dreißigjährigen Krieg. In: CSAPLÁR-DEGOVICS, Krisztián–FAZEKAS, István (Hrsg.): *Geteilt-Vereint. Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit. 16.–18. Jahrhundert*. OEZ-Berlin-Verlag, Berlin, 2011, 303–328. (*Ungarische Geschichte, Studien*, 1.)

KESERŰ 1994

KESERŰ Gizella: Kiegészítések egy forrásközléshez („II. Rákóczi György esküvője”). In: CHIOREAN, Ioan (sub red.): *De la umanism la luminism*. Academia Română Institutul de Cercetări Socio-Umane Târgu Mureş, Târgu Mureş 1994, 53–58.

KIRÁLY 1994

KIRÁLY Péter: Külföldi zenészek a XVII. századi erdélyi fejedelmi udvarban és hatásuk. *Erdélyi Múzeum*, 56. (1994: 1–2) 1–16.

KIRÁLY 2012

KIRÁLY Péter: Az erdélyi fejedelmi udvar zeneélete a két Rákóczi György korában. *Századok*, 146. (2012: 5) 1227–1249.

KOLTAI 2001a

KOLTAI András: Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon. In: KOLTAI András (s. a. r.): *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Osiris, Budapest, 2001, 7–57. (*Millenniumi magyar történelem, Források*)

KOPP 1902

KOPP Tibor: *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában az „Erdélyi Ország-gyűlési Emlékek” alapján*. Werner Ferencz, Kalocsa, 1902. (Bölcsészeti doktori értekezés)

LŐCSEY 1914

LŐCSEY Mária: *Báthory Zsófia 1628–1680*. Neuwald, Budapest, 1914. (*Történeti Értekezések*, 8.)

PÉTER 2012

PÉTER Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon*. MTA BTK TTI, Budapest, 2012. (*Magyar történelmi emlékek, Értekezések*)

PETNEKI 1987

PETNEKI Áron: Intrada. Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a középkelet-európai udvarokban. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 281–290.

PETNEKI 2006

PETNEKI Áron: Pompa episcopalis avagy a püspöki reprezentáció a barokk kori Közép-Európában. In: HEINZ, Daniel–FAZEKAS Csaba–RAJKI Zoltán (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*. Bíbor, Miskolc, 2006, 238–263.

R. VÁRKONYI 2011

R. VÁRKONYI Ágnes: Az öltözködés filozófiájáról. *Történelmi szemle*, 53. (2011: 4) 503–536.

SZABÓ 2002

SZABÓ András Péter: II. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond. *Sic itur ad astra*, 13. (2002: 1) 65–101.

SZABÓ 2010

SZABÓ András Péter: Menyegzőtől mennyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről. *Századok*, 144. (2010: 5) 1027–1083.

SZABÓ 2005

SZABÓ Péter: A kihelyezett udvarok az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harciban. In: G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Balassi, Budapest, 2005, 314–330.

SZABÓ 2007

SZABÓ Péter: A Bethlen-Rákóczi-ellentét reprezentációs megnyilatkozásai. In: JANKOVICS József (főszerk.): „Nem súlyed el az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA ITI, Budapest, 2007, 1423–1430.

SZABÓ 2008a

SZABÓ Péter: A kihelyezett udvarok szerepe az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban (1613–1646). In: SZABÓ Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. ELTE TDI–L'Harmattan, Budapest, 2008, 291–309. (*TDI Könyvek*, 7.)

SZABÓ 2008b

SZABÓ Péter: „Bethlen Gabor lakodalmara czinalt ékessegek”. In: SZABÓ Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. ELTE TDI–L’Harmattan, Budapest, 2008, 281–290. (*TDI Könyvek*, 7.)

SZÉKELY 1987

SZÉKELY Júlia: Az udvari tánc. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 303–312.

SZILÁGYI 1891

SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczi György 1621–1660*. MTT, Budapest, 1891. (*Magyar történeti életrajzok*, 19.) (Reprint: Históriaantik, Budapest, 2010)

T. ORGONA 2014

T. ORGONA Angelika: *Unikornisok Tündérorságban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648)*. L’Harmattan, Budapest, 2014.

TÓVAY NAGY 2008

TÓVAY NAGY Péter: Terpszikhoré a palotában. Tánc és uralkodói reprezentáció a magyar kora újkori udvari kultúrában. In: CZOCH Gábor–KELEMEN Judit–SONKOLY Gábor (szerk.): *Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Ateiler, Budapest, 2008, 405–420.

VÁRKONYI 1990

VÁRKONYI Gábor: Dinasztikus politika Erdélyben 1640–1645. In: VÁRKONYI Gábor (s. a. r.): *II. Rákóczy György esküvője*. ELTE, Budapest, 1990, 77–147. (*Régi magyar történelmi források*, II.)

VÁRKONYI 2000

VÁRKONYI Gábor: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. I. köt. Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2000, 79–91. (*A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei*, 40.)

VÁRKONYI 2002

VÁRKONYI Gábor: Jerzy Bałaban és az erdélyi szakácművészet. Egy táplálkozástörténeti forráshely lehetséges értelmezése. In: NAGY Péter Tibor–VARGYAI Gyula (szerk.): *Történelem, tanítás, módszertan. Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére*. OPKM, Budapest, 2002, 259–267.

VÁRKONYI 2005

VÁRKONYI Gábor: Kormányzási elvek vagy atyai jótanácsok? I. Rákóczi György Fiához írt intelmei. In: STEINERT Ágota (szerk.): *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Kortárs, Budapest, 2005, 381–389.

VÁRKONYI 2008

VÁRKONYI Gábor: *Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a török-kori Magyarországon*. General Press, Budapest, 2008.

VIRÁGH 1987

VIRÁGH László: A zene funkciója a magyar reneszánsz társadalomban. In: R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Gondolat, Budapest, 1987, 291–302.